

44

GENER
2012

EL SAHARA-SAHEL DESPRÉS DE GADDAFI

Laurence Aïda Ammour Investigadora associada al CIDOB i a *Les Afriques dans le Monde* del Institut d'Études Politiques de Bordeus

Pel que fa a la seguretat, l'estat actual d'Àfrica del nord i del Sahel podria comparar-se amb la dinàmica de la tectònica de plaques, en la qual algunes de més o menys rígides sofreixen subducció i unes altres, compressió. El desplaçament de la placa líbia ha provocat l'enfonsament del flanc Est de seguretat de l'anterior sistema regional i, de retruc, ha obert una oportunitat per a una multitud d'agents no-estats amb objectius desestabilitzadors.

La volatilitat de la situació líbia planteja als seus veïns una sèrie d'incerteses i de noves amenaces que s'articulen al voltant de dos eixos principals, sobre els quals elaborarem la nostra anàlisi: (1) els factors socioeconòmics i humans, i (2) els múltiples vectors de l'agreuament de la inseguretat.

Els factors socioeconòmics i humans

La inversió de l'economia migratòria i la inseguretat alimentària

La crisi líbia ha tingut repercussions immediates en la situació econòmica del Sahel en la mesura en què les ajudes de Trípoli s'havien convertit a la llarga en la columna vertebral de les economies sahelianes. La suspensió abrupta d'aquestes ajudes ha

perjudicat el desenvolupament de subregions senceres tributaries de les inversions i del flux financer de les companyies líbies. Aquest trastocament de la situació augmenta la seva fragilitat, sobretot als territoris d'implantació de les comunitats en estat de rebel·lió crònica, que a més són víctimes de la inseguretat alimentària permanent.

En el nord del Txad nombroses famílies sofreixen cruelment la interrupció de les transferències de fons dels seus parents que havien emigrat a Líbia. Desallotjats pels combats i la inestabilitat, però també per haver perdut les seves ocupacions i ser perseguits pels libis, uns 43.000 emigrants han abandonat Líbia cap al Txad entre maig i juliol del 2011. Segons l'oficina de les Nacions Unides per a la coordinació d'assumptes humanitaris (IRIN), els enviaments de fons han sofert un descens d'un 57%. I les famílies tenen molts problemes per alimentar als qui tornen al país.

Així mateix, els forts vincles entre Níger i Líbia han estat abruptament interromputs, provocant la repatriació de 260.000 treballadors nigerians, el descens dràstic del nivell de vida de nombroses famílies, i la suspensió de les obres d'infraestructures, com la carretera de 1100 kms. entre la frontera i Agadez.

En modificar el mapa geoestratègic del Magrib i del Sahel, la caiguda i eliminació de Gaddafi han pertorbat els antics equilibris estratègics, han provocat un xoc psicològic entre les nombroses comunitats fidels al Guia líbi, i han generat una reculada socioeconòmica que es fa sentir amb duresa.

El buit de poder aparegut en el cor de l'antic escenari geopolític té repercussions directes, tant interiors com transnacionals, en el conjunt del Sahel. La regió, que ja de per si està fragilitzada per nombrosos reptes pel que fa a seguretat, com el tràfic de drogues, d'armament i d'éssers humans, i la intensificació dels segrestos i els atacs terroristes d'Al-Qaeda en el Magrib Islàmic (AQMI), s'enfronta actualment a una sèrie de riscos inesperats vinculats a la crisi líbia, especialment a les àrees de contacte entre països saharo-sahelians.

Aquests riscos són de tres ordres:

- Les qüestions socials i econòmiques generadores de tensions entre comunitats;
- La militarització i l'auge de poder de l'islamisme combatent;
- L'existència de focus lleials al règim i/o irredentistes potencialment desestabilitzadors.

A això cal afegir la inseguretat alimentària crònica d'aquestes zones àrides. Des del 2010, gairebé 10 milions de persones estan amenaçades per la fam, fruit d'una sequera perllongada i de males collites. A la fi del 2011 el dèficit cerealista total que s'elevava al 25% respecte a l'any precedent presagiava una crisi alimentària a Mali, Níger, a Mauritània, en el Txad i a Burkina Faso.

La qüestió tuareg

Aquestes condicions econòmiques desastroses es conjuguen amb la persistència de tensions latents degudes al nou posicionament de les lleialtats identitàries. En manipular les diferents minories nacionals a Líbia i als territoris veïns, Gaddafi va ser, per a nombrosos col·lectius, tant un instigador de conflictes com un agent pacificador, especialment pels tuaregs. Amb la insurrecció libia assistim a la reafirmació de les identitats «ètniques», a la reemergència de les qüestions territorials, i a reivindicacions de representativitat política i de justícia social.

En un nombre estimat entre 1 i 1,5 milions, els tuaregs ocupen una àrea de 2 milions de kms², repartida entre Líbia, Algèria, Mali, Níger i Burkina Faso. La sequera dels anys 1970-80 a Mali i Níger, i els moviments d'insurrecció dels anys 1990 i 2000 han provocat el flux de milers de tuaregs cap als països veïns, en particular cap a Líbia, on el règim havia afavorit la seva implantació duradora.

Des del 2007, la zona tuareg ocupada per AQMI, s'ha convertit en una zona d'inseguretat creixent. En un escenari de rebel·lions recurrents, de fluxos de criminalitat, de crisis alimentàries repetides, i en un context de marginació política i econòmica, la zona és particularment vulnerable. Els acords d'Alger del 2006, més els que es van tancar amb Líbia en el 2009, preveïen la integració dels tuaregs en la policia o les forces armades així com la creació d'unitats compostes essencialment per antics rebels. Aquest objectiu no va arribar a aconseguir-se però ha tornat a l'ordre del dia en el 2011, en el marc del pla regional de seguretat que preveu el reclutament de 5000 tuaregs per a les unitats especials de lluita contra el terrorisme.

Els tuaregs, amb poca representació en les instàncies polítiques i administratives dels seus estats, són acusats sovint pels seus propis governs de ser bandits o traficants. Malgrat la política ambigua de Trípoli envers ells, que oscil·la entre la discriminació cultural i el suport a les seves rebel·lions, són nombrosos els que s'han refugiat a Líbia, especialment a partir del final dels anys 70.

En conseqüència, la desaparició del líder libi té un impacte directe sobre aquests tuaregs que vivien i treballaven a Líbia des de fa uns trenta anys, així com sobre els que s'han involucrat més recentment en el conflicte. Segons les estimacions de Niamey i Bamako, 200.000 tuaregs nigerians i malians han tornat a casa en el 2011. Tenint en compte el seu excel·lent coneixement del terreny i del seu domini de les tàctiques de guerrilla, els governs nigerià i malià temen que aquests «refugiats», que estan actualment armats, puguin representar per als islamistes i traficants un viver de

reclutament. En senyal de distensió cap als nouvinguts, el nou president nigerià, Mahamadou Issoufou, ha nomenat primer ministre Brigi Raffini, un tuareg d'Iferuán, regió que ha sofert diverses revoltes.

Molts antics soldats tuaregs de l'exèrcit libi es mantenen fidels a Gaddafi, que gaudeix encara d'una immensa popularitat. En particular al nord de Mali, on una nova rebel·lió ha afectat les ciutats de Menaka, Aguelhoc i Tessalit al gener del 2012, per reclamar l'autonomia dels territoris tuaregs.

A Agadez, així com en certs campaments tuaregs, els retrats del capdavanter estan pertot arreu. Al juliol del 2011 una manifestació de suport al coronel libi va ser prohibida en aquesta ciutat i es van organitzar pregàries a favor seu a diverses mesquites. Els tuaregs se senten en deute amb el líder libi per haver-los proporcionat treball i documents en regla, per haver intercedit quan es van produir les revoltes dels anys 90 i 2000, i en el 2009, per haver obtingut un alto-el-foc entre Niamey i els rebels, que reclamaven una part dels dividendes per l'explotació de l'urani.

El que està en joc, doncs, és la imbricació interna i regional dels reptes econòmics i de seguretat per al futur de les zones transfrontereres del Sahel. Les rebel·lions tuaregs podrien rebrotar, i la crisi alimentària podria accentuar la pauperització de les comunitats locals pel flux d'immigrants obligats a tornar amb les butxaques buides.

Els vectors d'un agreujament de la inseguretat

L'armament pesat

El Guia libi, desconfiat amb el seu exèrcit, havia desactivat deliberadament part dels seus arsenals i havia escampat l'altra part pel seu immens territori, en particular a la regió de Sebha, al sud-est del país.

Des del principi del conflicte a Líbia, els arsenals sense vigilància en tot el país han estat fàcilment accessibles als saquejadors, als rebels i a tot aquell que sabés treure-li profit econòmic: negociants, tribus intermediàries d'AQMI, mercenaris sudanesos, txadians o tuaregs, que han participat en la guerra civil i no tornen a casa amb les mans buides. Un reportatge filmat per Human Rights Watch adona del material implicat: caixes de fusells d'assalt Kalachnikov, coets, mines, obusos, míssils terra-aire (Líbia en té 20.000 unitats), i sistemes de míssils antiaeris portàtils russos SA 24 d'última generació, molt costosos i capaços d'abatre avions de caça. Les armes que han sortit a la superfície recentment mostren també que, malgrat les sancions internacionals, Líbia havia rebut armament de proveïdors diversos, en particular del bloc de l'Est (Romania, Ucraïna, Hongria i Rússia) així com municions del fabricant xinès Norinco. El febrer passat s'ha conegut l'existència de vols vinculats al tràfic d'armes entre Bielorrússia i Líbia. Segons Hugh Griffiths, especialista en el tràfic d'armament en el SIPRI, el 15 de febrer del 2011 es va detectar un Iliuchin IL-76 procedent de Baranovitchi, amb destinació a Sebha. En aquell moment era un dels pocs aeroports controlat encara per Gaddafi.

La proliferació i la circulació d'armament pesat procedent d'aquests arsenals a cel obert al costat de la porositat de les fronteres van representar una nova amenaça per al conjunt de la regió.

El periòdic algerià *al-Chourouq* del 18 de setembre 2011 afirmava que 500 míssils antiaeris SA-24 havien desaparegut durant el saqueig d'un arsenal. El 22 de setembre del 2011, el CNT anunciava que uns rebels havien descobert armes químiques a la zona desèrtica de Jufra (regió de Sebha) durant una ofensiva. Oficialment, se suposava que Líbia havia destruït totes les seves existències d'armes químiques en el 2004, però, segons l'Organització per a la Prohibició d'Armes Químiques (OPAQ), Líbia encara disposaria de 9,5 tones de gas mostassa.

El problema de la disseminació de l'armament pesat es va convertir en la prioritat dels països de la regió i de les capitals occidentals. Una sèrie d'informacions recents han corroborat l'adquisició d'aquests materials de guerra per diversos grups o individus que intenten transferir-ho d'un país a un altre: el 12 de juny del 2011 l'exèrcit nigerià va interceptar a la seva frontera nord 640 kg. de Semtex i detonadors procedents de Líbia; al setembre del 2011, Bamako desvetlla que un cert nombre de míssils terra-aire han penetrat a Mali; el 21 de setembre del 2011, es produeixen enfrontaments entre unitats de l'exèrcit tunisià i un grup de traficants armat a la zona de les «tres fronteres»; el 6 de novembre del 2011, les forces nigerianes destrueixen un important comboi d'armament libi amb destinació a Mali; l'11 de novembre del 2011, en un comunicat a l'agència de premsa mauritana, Mokhtar Belmokhtar declara haver adquirit armament libi; a principis de gener del 2012, l'exèrcit algerià intercepta un comboi d'armes i de nacionals africans a la seva frontera amb el Níger. També van aparèixer una sèrie d'armes líbies que, després de transitar pel Sinaí egipci, estaven en possessió d'Hamás a la franja de Gaza.

Durant una trobada d'avaluació en Ndjamena al març del 2011, el ministre sudanès de Defensa ja havia alertat als països de la regió a propòsit de la provisió d'armament pesat als combatents de Darfur per mitjà, o bé dels sudanesos fugint de la guerra, o bé de xarxes criminals. En una visita a Líbia el 7 de gener del 2012, Omar el-Bechir, que havia proporcionat suport militar als rebels libis, ha proposat ajudar al CNT al seu programa de desarmament dels milicians i d'integració en el futur exèrcit.

En la seva roda de premsa del 26 d'agost del 2011, Victoria Nuland, portaveu del departament d'Estat nord-americà, afirmava que les reserves de material químic i nuclear libis estaven segures després que els Estats Units van haver-hi localitzat el lloc d'emmagatzematge, així com el del *Yellowcake*, classe d'urani concentrat que s'utilitza per a la producció de combustible nuclear. En canvi segueix suscitant inquietud la ignorància del parador dels llançamíssils portàtils. Segons Andrew J. Schapiro, secretari per a assumptes militars i polítics del departament d'estat americà, sobre un total de 20.000 míssils antiaeris portàtils (Man-Portable Air Defense System o MANPADS), només se n'han destruït 5000.

Finalment, un nombre de faccions líbies continuen acumulant armament: després de la presa de Trípoli, algunes milícies que no reconeixien l'autoritat del nou govern civil s'han apoderat de dipòsits d'armament que estaven abandonats. El perill és que aquestes armes es regirin també contra els propis libis, com ha succeït a l'Iraq o Afganistan.

Jeffrey Feltman, secretari adjunt d'Estat per al desarmament a Orient Mitjà, va anunciar un pla de control i desarmament en la seva primera visita a Líbia el 14 de setembre del 2011. La Unió Europea, pel seu costat, planifica una operació de seguretat, mentre que Qatar, la Unió dels Emirats Àrabs i Jordània, que han recolzat la rebel·lió, han ofert els seus serveis.

Els grups organitzats

Aprofitant el caos libi, les *katiba* d'AQMI intenten recuperar els beneficis materials i ideològics de la inestabilitat per estendre la seva zona d'implantació i intensificar les seves accions. Si la unió amb els líders islamistes libis es concretés, l'organització podria també emprendre una ofensiva contra les forces democràtiques i els partits islamistes en el poder als països de la regió. Absent de les revoltes d'Àfrica del nord, AQMI, no obstant això, havia vist com Gadafi agitava el seu nom per desacreditar la rebel·lió. Explotant al seu favor aquestes al·legacions, havia intentat, en un comunicat de març del 2011, de col·locar-se com a punta de llança de la revolta, tot i que no va exercir-hi cap paper.

A dia d'avui, gràcies a l'armament de lliure disposició, podrien aparèixer cèl·lules noves, aprofitant el viver de voluntaris descontents que la rebel·lió líbia ha provocat, o d'èxils entre les franges de joves aturats. L'aparició del Moviment per la Unitat i la Jihad a Àfrica Occidental (*Jamaat Tawhid Wal Jihad Fi Gharbi Afriqqiya*) dirigit per un maurità que ha reivindicat el segrest de tres cooperants europeus (dos ciutadans espanyols i una italiana) en el camp del Polisario a Rabuni (Algèria), és sens dubte senyal que la crisi líbia ha ofert una oportunitat inesperada a noves vocacions desestabilitzadores.

La militarització creixent d'actors no-estats de tot tipus, així com l'entorn geopolític caòtic, representen una ocasió immillorable perquè *al-Qaeda* central es reposicioni i exploti els efectes de la «primavera àrab». Com que ha perdut impuls en el front asiàtic és probable que procedeixi a una revisió estratègica, basculant les seves forces cap a un front que fins al moment havia explotat poc: Àfrica. Tenint en compte que *al-Qaeda* té molta necessitat de promoure la seva visibilitat, invertirà temps a treure partit de les vulnerabilitats dels estats sahelians, en els quals la proliferació d'armes no és més que un dels aspectes preocupants.

Existeixen diversos indicis que indueixen a pensar que podria produir-se una reconfiguració del jihadisme segons dues modalitats:

-una relocalització de les xarxes jihadistes asiàtiques a Àfrica

Al-Qaeda central ha estat superada per aquestes revolucions, que l'han agafat per sorpresa. Bin Laden no va fer ni un sol comunicat sobre el tema. El seu successor, Al-Zawahiri, les

ha saludat molt tarda. Des de l'eliminació de dos dels seus líders (Bin Laden al maig del 2011 a Habottabad i Abu Hafez al-Shahri al setembre del 2011 a Warizistan) i després de la retirada de les tropes americanes de l'Iraq el 31 de desembre passat, l'organització s'ha afeblit considerablement. L'enfonsament del front de la jihad per falta de reclutament li ha escamotejat objectivament la seva raó de ser a Àsia. Fins i tot si no ha quallat encara a Líbia, podem considerar raonablement un desplaçament del centre de gravetat d'*al-Qaeda*.

-una unió aràbic-africana de l'islamisme combatent

En el 2006 els serveis d'informació nigerians assenyalaven que membres del grup nigerià *Boko Haram* havien estat entrenats a Algèria en les files d'*AQMI*. Un primer grup de persones reclutades per l'algerià Khaled Bernaoui havia rebut una formació coordinada pel nebot d'un antic governador del nord-est de Nigèria i un antic president del govern local de l'Estat de Níger. *Boko Haram* i *Al-Qaeda* estarien vinculats mitjançant alguns dels seus membres que havien combatut a Afganistan.

Actualment aquests contactes adquireixen protagonisme i es parla d'una extensió de la galàxia terrorista cap a l'Àfrica occidental i l'Àfrica oriental sota la forma d'una aliança entre *AQMI* del Sahel, *Boko Haram* de Nigèria i *al-Shabab* de Somàlia.

És el que afirmava al setembre del 2011 el General Ham, comandant de l'*Africom*, citat pel *New York Times*, sobre la base de comunicats comuns als tres grups, encara que estima que no tenen encara la capacitat d'organitzar atacs sincronitzats fora del seu perímetre habitual d'acció.

Pel que se sap, *Boko Haram* persegueix els seus objectius locals, i no és segur que li sedueixi la jihad global preconitzada pel grup somali. Mentre l'amenaça es trobi fragmentada entre Somàlia, Iemen, el Sahel i Nigèria, l'arc jihadista romanà discontinu.

A més, mentre no presti jurament de fidelitat a *el-Zawahiri*, l'*AQMI* conserva la seva autonomia. La seva aliança de circumstàncies amb *Boko Haram* resideix essencialment en una col·laboració operacional consistent a compartir ensinistrament i tàctiques, sense que això comporti, de moment, una unió estructural aràbic-africana.

L'amenaça que representa l'extensió potencial de la zona d'instabilitat és considerada molt seriosament pels països de l'Àfrica occidental. Al novembre del 2011, Nigèria s'ha unit a la *UFL* (Unió de Fusió i Enllaç) que reagrupa els serveis d'informació d'Algèria, Mali, Mauritània i Níger. Els veïns immediats de Nigèria estan preocupats pel risc de contagi de l'islamisme radical a les fronteres septentrionals del Camerun. Aquesta qüestió, abordada en una visita d'Idriss Déby a Yaoundé el 29 de desembre, ha donat com a resultat la implementació d'un programa comú de lluita coordinat per les comissions mixtes de seguretat transfronterera. A principis de gener del 2012 les fronteres entre Camerun, el Txad i Níger han estat temporalment tancades a conseqüència d'uns informes de seguretat que constataven la presència de membres de *Boko Haram* en Lagdo, una ciutat del nord de Camerun, en zona musulmana.

Aquestes inquietuds les comparteixen el Txad i Níger. Els serveis d'informació txadians parlen d'infiltracions en el Txad de membres de *Boko Haram* que fugen de la repressió de l'exèrcit. «Al novembre del 2010 les autoritats nigerianes havien expulsat més de 400 persones d'origen txadià que viuen a la regió de Maiduguri, oficialment perquè estaven en situació irregular. (...) entre aquestes persones hi ha individus sospitosos de ser membres de la secta *Boko Haram*. (...) el nord-est del Txad comparteix amb la zona d'acció de l'*AQMI*, és a dir, el nord del Níger i de Mali, un entorn desèrtic hostil, habitat per poblacions nòmades la principal activitat de les quals és el comerç transfronterer. Per exemple, és en el nord del Txad on els rebels tuaregs fan arrebega d'armes.»

Els lleials al règim, les milícies i els riscos de guerra civil

Quan es va produir l'avanç cap a la Tripolitana, un cert nombre de lleials al règim de Gadafi va fugir del país fortament armat per refugiar-se en les comunitats que habiten les zones limítrofes dels països veïns.

La fugida d'uns quants alts comandaments libis cap al Níger el 6 de setembre del 2011, entre els quals s'hi trobava Mansur Dao, el cap de seguretat personal de Gadafi; l'asil ofert per Algèria el 29 d'agost a una part de la família de Gadafi (Aníbal, Aïcha) i l'atorgat a Saàdi, un altre fill del líder libi, a Níger l'11 de setembre, constitueixen amenaces que planen sobre la regió. La presència d'aquests personatges de l'antic règim en el Sahel podrien molt bé representar, en un moment determinat, una força de desestabilització. Una unió amb els lleials al règim que romanen a Líbia i els disseminats en diversos països del Sahel els permetria dur a terme de forma clandestina una estratègia de tensió coordinada, finançada amb el botí de guerra acumulat en el curs dels decennis precedents.

Conscient del perill potencial que representen, el CNT ha nomenat al setembre del 2011 un president del Comitè suprem per a la seguretat Líbia encarregat de seguir el rastre dels supervivents del clan Gadafi a Àfrica. Però, quants són els que romanen encara a Líbia i que podrien fer front comú amb els lleials refugiats a Mali, Níger, a Algèria o Txad?

A Líbia, a més de les discrepàncies tribals i regionals, cal afegir les divisions entre faccions armades els interessos de les quals divergeixen. Prova d'això són els enfrontaments que han tingut lloc entre exrebels de Mísrata i de Trípoli el passat 2 de gener a la capital. L'11 de desembre van ser els soldats de l'exèrcit regular els qui van haver d'enfrontar-se a milicians per reprendre el control de l'aeroport internacional de Trípoli.

Diverses milícies que disposen de reserves considerables d'armes lleugeres i pesades han instal·lat quarters en diferents edificis oficials o en residències d'antics responsables; unes altres munten controls en punts estratègics de la capital. Reclamen una contrapartida política al seu compromís durant la guerra. El desafiament prioritari és, doncs, el desarmament d'aquestes milícies a fi d'evitar el risc de guerra civil que se cierne sobre el país. Els enfrontaments armats entre «brigades revolucionàries» a Bani Salid el 24 de gener mos-

tren fins a quin punt la pau segueix sent precària i l'espectre de guerra civil segueix viu.

Se sap per experiència, especialment a l'Àfrica, que els conflictes locals sempre tenen conseqüències als països veïns. Així mateix, la imbricació entre els reptes de seguretat interns i els regionals són un element indefectible per a l'engegada d'un pla d'estabilització alhora global i focalitzat.

CONCLUSIONS

Les reconfiguracions regionals seguiran sent fluctuants mentre no s'aconsegueixi l'estabilitat de Líbia. Com a contrapartida, Trípoli necessitarà un entorn geopolític estable i consolidat.

Únicament una diplomàcia pragmàtica li permetrà transformar antics enemics en futurs veïns. Les tensions intra-regionals nascudes del posicionament hostil cap al CNT hauran de ser superades per les parts implicades, és a saber, el Txad, Algèria i Níger. El nou govern libi haurà, doncs, de contribuir a crear un entorn favorable amb el conjunt dels països magrebins i sub-saharians.

Tenint en compte les seves bases petrolieres i el seu hàndicap demogràfic, les relacions entre Líbia i els seus veïns seran tributàries de les decisions econòmiques que els libis decideixin dur a terme respecte a l'Àfrica i al Sahel, en termes de desenvolupament econòmic i de migracions, incloent-hi una reorientació probable cap al món àrab.

Amb la finalitat d'evitar els riscos de guerra civil que es perfilen en l'horitzó, el principi d'un procés de reconciliació nacional podria efectuar-se segons el tríptic DDR (Desarmament, Desmobilització, Reinserció), que continua sent el major desafiament, del que dependrà no només el futur del país sinó també el de tota la regió, una regió que, en un any, s'ha vist sotmesa a un sisme sense precedents.

